

**РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА
ПУЛ МАБЛАҒЛАРИ ҲИСОБИНИ ЮРИТИШНИНГ ЖИҲАТЛАРИ**

Xikmatova Nigora Nigmatovna

Chilonzor 2-son kasb hunar maktabi "Maxsus fan o'qituvchisi"

hikmatovaniagara@gmail.com

АННОТАЦИЯ: Ушбу мақолада тижорат банкларининг корхоналар билан амалга оширадиган турли хил фаолиятида пул маблағлари ҳисобини ташкил этиш ва юритишнинг ҳуқуқий жиҳатлари ёритилган.

Калит сўзлар: нақд пул, нақд пулсиз ҳисоб-китоблар, тўлов топшириқномаси, тўлов талабномаси, инкассо топшириқномаси, аккредитив.

АННОТАЦИЯ: В данной статье рассмотрены правовые аспекты организации и ведения денежных средств в различных видах деятельности коммерческих банков с предприятиями.

Ключевые слова: наличные деньги, кассовый чек, платежная квитанция, платежное требование, инкассовое поручения, аккредитив.

ABSTRACT: This article examines the legal aspects of organizing and managing funds in various types of activities of commercial banks with enterprises.

Key words: cash, cash receipt, payment receipt, payment request, collection order, letter of credit.

Бизга маълумки, сўнги йилларда банк тизимида пул маблағларини ҳисобини ташкил этиш ва юритишга оид бир қатор қарорлар, фармонлар ва низомлар қабул қилинди. Жумладан, Марказий банк томонидан "Тижорат банкларида касса ишини ташкил этиш, нақд пул ва бошқа қимматликларни инкассация қилишга доир йўриқнома"га (рўйхат рақами: 3028-сон, 2018 йил 29 июнь) киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар 2020 йил 22 октябрда 3028-4-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилди.

Ҳужжатга киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар асосан банклар филиалларида касса ишларини ташкил этишни эркинлаштириш ва соддалаштиришга, шу билан бирга, банк кассасидаги нақд пул ва бошқа қимматликларнинг бут сақланишини таъминлаш бўйича банкларнинг масъулиятини оширишга қаратилган.

Йўриқномадаги асосий ўзгартиришлар қуйидагилардан иборат:

1. Банклар (филиал) биносидан ташқарида ташкил этиладиган кассаларни банк жойлашган ҳудуд билан чегараланмасдан республиканинг барча ҳудудларида ташкил этишлари мумкинлиги белгиланди. Ушбу кассаларнинг қурилиши ва жиҳозланиши Бош банк ҳулосасига асосан амалга оширилади. Бунда ҳулосанинг бир нусхасини илова қилган ҳолда, 10 кун ичида Марказий банкнинг тегишли ҳудудий Бош бошқармасига ёзма равишда хабардор қилиш кифоя.

2. Банк (филиал) биносидан ташқарида ташкил этилган кассаларда иш фаолияти самарали ташкил этилишини таъминлаш мақсадида Бош банк томонидан банк иш куни охирида нақд пуллар қолдиғига (хавфсизлигини таъминлаган ҳолда) лимит ўрнатилиши белгиланди.

3. Касса тармоғида нақд пул ва қимматликлар ҳисобини юритиш учун фойдаланиладиган барча касса китоблари (161-шаклдаги китоб бундан мустасно), касса журналлари, бланклар ва варақаларни тўлдириш, расмийлаштириш ҳамда тасдиқлаш ишларини электрон шаклда, яъни касса тармоғидаги нақд пуллар ва қимматликлар ҳаракати қайд этиб бориладиган махсус дастур ёрдамида ҳам йўлга

қўйилишига рухсат этилди.

4. Пул омбори эшигининг очилиши ва ёпилишига моддий жавобгар шахсларнинг биометрик белгиларини идентификация қилиш имконияти таъминлайдиган банк пул омбори эшигининг очилиб-ёпилишига моддий жавобгар шахсларнинг биометрик белгиларини идентификация қилиш имконияти тўлиқ яратилган кассалар эшигини очиб-ёпиш вазифаси банк бошқарув раисининг буйруғига асосан банк филиали бошқарувчиси ўринбосари зиммасига юклатилиши мумкин.

Нақд пулсиз ҳисоб-китоблар тизимини ривожлантириш бўйича чора-тадбирларни изчил амалга ошириш орқали нақд пулларнинг банкдан ташқарида муомалада бўлишини қисқартиришга эришилди, тўловларни амалга ошириш жараёни сезиларли даражада осонлаштирилди, масофавий банк хизматларини кўрсатиш тизимларининг функционали кенгайтирилди. Олиб борилган ишлар натижасида аҳолининг банк карталари ва бошқа нақд пулсиз ҳисоб-китоб усулларига хавфсиз ва қулай тўлов воситаси сифатида бўлган ишончи ошди.

Банк муассасасида ҳисоб-китоб счётини очиш учун (Ўзбекистон Республикаси банкларида очиладиган банк ҳисобварақлари тўғрисидаги йўриқномага *(AB томонидан 27.04.2009 йилда 1948-сон билан рўйхатдан ўтказилган)*) хўжалик юритувчи субъектлар қуйидагиларни тақдим қилиши лозим:

- ҳисобварақ очиш тўғрисида ариза;
- имзолар намуналари ва муҳр изи қўйилган икки дона варақча;
- пул-ҳисоб-китоб ҳужжатларини имзолаш ваколатига эга шахснинг шахсини тасдиқловчи ҳужжати (паспорт ёки уни ўрнини босадиган ҳужжат).
- алоҳида субъектлар учун қонун ҳужжатларда назарда тутилган бошқа ҳужжатлар.

Юқоридаги йўриқномага асосан банкларда қуйидаги турдаги ҳисобварақларни очишлари мумкин:

- талаб қилиб олинганча депозит ҳисобварақлари;
- жамғарма депозит ҳисобварақлари;
- муддатли депозит ҳисобварақлари;
- бошқа депозит ҳисобварақлари.

Тўловларни амалга ошириш узлуксизлигини таъминлаш, инновацион маҳсулотларни жорий қилиш, банк хизматларининг оммабоплигини таъминлаш ҳамда тўлов хизматлари бозорида рақобат муҳитини ривожлантириш мақсадида Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 1 ноябрда "Тўловлар ва тўлов тизимлари тўғрисида"ги 578-ЎРҚ қонуни қабул қилинди.

Нақд пулсиз ҳисоб-китоблар "Ўзбекистон Республикасида нақд пулсиз ҳисоб-китоблар тўғрисидаги" Низом *(AB томонидан томонидан 2020 йил 13 апрелда 3229 – сон рўйхатдан ўтказилган)* асосида амалга оширилади.

Тадбиркорлик фаолияти субъектларининг банклардаги ҳисобварақлари бўйича операцияларни тўхтатиб қўйиш суд тартибида амалга оширилади, қонунда кўзда тутилган ҳолатлар бундан мустасно.

Асосий ҳисобварақ бўйича операциялар қуйидаги ҳолларда тўхтатилиши мумкин:

- ҳисобварақ соҳибининг фармойишига биноан;
- ҳисобварақда турган пул маблағларига хатлов қўйилганда. Хатлов фақат суриштирувчи, терговчининг қарорида ёки суднинг ажримига кўрсатилган суммагагина қўйилади;

– жиноий фаолиятдан ёки терроризмни молиялашдан олинган даромадларни легаллаштириш ҳоллари аниқланганда.

Банклардаги ҳисобварақлар бўйича операциялар фақат чиқим қисмида тўхтатилади. Ҳисобрақамга нақд пул маблағлари ва банк орқали ўтказилган пул маблағлари келиб тушиши мумкин.

Пул ўтказиш йўли билан (нақд пулсиз) ҳисоб-китоблар бўйича маблағлар:

- ишлар, товарлар, хизматлар учун ҳақ тўлаш;
- қарз ва кредитлар;
- устав жамғармага ҳиссалар ва ҳоказолар тарзида келиб тушади. Нақд пул маблағлари ҳисобрақамга корхона кассасидан;
- нақд пул тушуми қабул қилинганидан кейин;
- иш ҳақини депонентлаш, пул маблағларини ҳисобдор шахслардан қайтариш ва бошқа шунга ўхшаш вазиятларда келиб тушади.

Корхонанинг ҳисоб-китоб рақами бўйича операциялар 5110-«Ҳисоб-китоб рақами» счётида банк кўчирмалари ва уларга илова қилинган пул-ҳисоб-китоб ҳужжатлари бўйича акс эттирилади.

Корхона ўзининг ҳисобрақами бўйича барча операцияларни шахсий ҳисобварақнинг ҳолатига доир кўчирмалар ёрдамида «ўқиши» мумкин. Бу банк тақдим этадиган кўчирманинг одатдагидек қоғоз шакли ҳам, электрон ҳужжат ҳам бўлиши мумкин.

Корхона танлаган банк ҳисобрақамига хизмат кўрсатиш тизимидан қатъи назар, кўчирма банк томонидан ҳисоб-китоб рақами бўйича операциялар ўтказилган ҳар бир кун учун қоғоз ёки электрон шаклида берилади. Банк операцияларни ўтказиши учун асос бўлган ҳужжатларнинг нусхалари кўчирмага илова қилинади.

1-расм. Пул маблағларининг ҳисобрақамига келиб тушиши.

Корхона ҳисобрақами бўйича банк кўчирмасида ҳам операциялар дебет ва кредит бўйича ҳисобга олинади, бироқ банк уларни миқдор учун тескари тартибда акс эттиради: маблағлар қолдиғи ва кирим кредит бўйича, маблағларни ҳисобдан чиқариш эса – дебет бўйича. Бухгалтер кўчирмаларга ишлов берганда ушбу хусусиятни ёдда тутиш ва ҳисобда акс эттираётганда буни инобатга олиши керак.

Баъзи банклар корхоналарга ҳисоб-китоб рақамидаги «бўш» маблағлардан фойдаланганлари учун ҳақ (фоизлар) тўлайдилар. Банкдан олинган ҳақни корхона фоизлар тарзидаги даромад деб эътироф этади ва 9530- «Фоизлар

тарзидаги даромадлар” ҳисобварағининг кредитида акс эттиради.

Ҳисобрақамдан пул маблағларини чиқариш. Пул маблағларини ҳисобрақамдан чиқаришда корхона нақд пулсиз ҳисоб-китобларда фойдаланадиган асосий ҳисоб-китоб ҳужжатлари қуйидагилардир:

- тўлов топшириқномаси;
- тўлов талабномаси;
- инкассо топшириқномаси;
- аккредитивга ариза.

Уларнинг шакллари Ўзбекистон Республикасида нақд пулсиз ҳисоб- китоблар тўғрисидаги низом (*АВ томонидан 13.04.2020 йилда 3229-сон билан рўйхатдан ўтказилган*) билан белгиланган.

Тўлов топшириқномаси - билан корхона банкка муайян суммани ўзининг ҳисобварағидан ҳужжатда кўрсатилган ҳисобвараққа ўтказишни топширади. Агар топшириқномани корхона раҳбарлари ва бухгалтерия ҳисоби хизматлари имзолаган бўлса, банк уни ижро этишга қабул қилади. Уларнинг имзолари имзолар ва муҳр изи (агар муҳр мавжуд бўлса) намуналари бўлган карточкада кўрсатилган бўлиши керак.

Агар хўжалик юритувчи субъектнинг раҳбари бир вақтнинг ўзида бош бухгалтерлик вазифасини ҳам бажарса (кичик корхоналарда бу ҳолат кўп учрайди), унинг ўзи тўлов топшириқномасида икки марта имзо чекади.

Агар корхона банк ҳисобварақларига масофадан туриб хизмат қилиш тизимидан (Банк-Мижоз, Интернет-банкнинг ва б.) фойдаланса, банк маблағларни унинг ҳисоб-китоб рақамидан электрон тўлов топшириқномаси асосида ҳисобдан чиқаради. Банкка унинг қоғоз нусхасини жўнатишга ҳожат йўқ, банк уни мустақил равишда қоғозга чиқаради ва мижозга тақдим этади. Шу тариқа, корхона ўзида банк қоғозга чиқарган тўлов топшириқномасининг қоғоз нусхасини сақлайди.

Қонун ҳужжатлари раҳбар ва бош бухгалтернинг имзолари электрон тўлов топшириқномасининг қоғоз нусхасига қўйилишини талаб қилмайди. Бироқ пул маблағлари ҳаракати устидан ички назорат ўрнатиш мақсадида шундай қилиш мумкин. Агар мижознинг депозит ҳисобварағида пул етарли бўлиб, банк ҳисобварағининг шартномаси эса ҳисоб-китоблар учун бошқа шартларни назарда тутмаса, банк тўлов топшириқномасини қабул қилади. Солиқлар бўйича тўлов топшириқномалари исталган ҳолда – ҳисобварақда пул бор-йўқлигидан қатъи назар, - қабул қилинади. Маблағларнинг келиб тушишига қараб уларнинг ҳаммаси бўйича белгиланган тартибда тўланади.

Корхона банкка солиқлар бўйича тўлов топшириқномасини жўнатган, солиқ органи эса айна вақтда инкассо топшириқномасини қўйиб, унинг ҳисоб- китоб рақамидан солиқ суммаси олиб бўлган ҳоллар ҳам учраб туради. Банк бир солиқни қайтадан тўламаслиги учун бухгалтер дарҳол солиқ инспекциясига келиши ва солиқлар тўланганлиги хусусида хат берилишини сўраши керак.

Солиқ тўловлар бўйича тўлов топшириқномаларини корхона фақат солиқ органининг ёзма рухсати билангина чақириб олиши мумкин.

Агар тўловчининг депозит ҳисобварағидаги маблағлар етарли бўлмаса, банк солиқлар бўйича тўлов топшириқномалари бўйича қисман тўлайди. Тўлов топшириқномасининг орқа томонида – барча сумма тўлаб бўлингунига қадар – операционистнинг имзоси билан қисман тўлов суммаси ва тўлов санаси кўрсатилади.

Тўлов талабномаси - етказиб берувчи товарни юклаб жўнатган, иш бажарган ёки хизмат кўрсатган, бироқ улар учун ҳақ олинмаган ҳолларда у қарздор бўлиб қолган корхонага тўлов талабномаси қўйиб, ундан тўловни талаб қилиши мумкин.

Тўлов талабномалари акцептли ва акцепциз бўлади.

Акцепт - тўловчининг тўлашга розилиги. Акцептли тўлов талабномалари тўловчи ҳисобдан чиқариладиган суммани тан олгандан кейин тўловни амалга оширишни назарда тутлади.

Агар тўловчи тилга олинган муддат мобайнида банкка тўловдан тўлиқ ёки қисман бош тортган ҳолда мурожаат қилмаса, тўлов талабномаси акцептланган ҳисобланади ва банк кўрсатилган суммани унинг ҳисобварағидан корхона ҳисобварағига ўтказди.

Агар қарздорга акцепциз тўлов талабномасини тақдим этилса, банк бунга тўловчининг розилиги ёхуд рози эмаслигидан қатъи назар ушбу тўловни амалга оширади. Акцепциз тартибда маблағлар фақат тўлов талабномасига тўловчининг суммани тан олганлиги тўғрисидаги ёзма хати асл нусхада илова қилинган ҳолдагина, шунингдек кредитлар бўйича қарзнинг муддати кечиктирилганда ҳисобдан чиқарилиши мумкин.

Инкассо топшириқномаси - сўзсиз тартибда – мижознинг фармойиши ва розилигисиз – пул маблағлари солиқ ва божхона органлари, суд ижрочилари ва ундирувчиларининг инкассо топшириқномаси бўйича ҳисобдан чиқарилади. Инкассо топшириқномасини фақат уни тақдим этган орган чақириб олиши мумкин.

Агар тўлов ҳужжатлари банкка қоғоз ифодаловчиларда тақдим этилса, шуни ёдда тутиш лозимки, банк доғ туширилган, ўчирилган ёки тузатишлар киритилган ҳужжатни, шунингдек ҳисобварақларнинг суммалари, номлари ва рақамлари ўзгартирилган ҳужжатларни ижрога қабул қилмайди.

Корхона жорий солиқларни тўлаш бўйича тўлов топшириқномаларини расмийлаштирди. Ҳисобварақда уларни тўлаш учун маблағлар етарли бўлмай чиқди ва банк тўлов ҳужжатларини 2-картотекага жойлаштирди. Кўп ўтмай солиқ идораси худди шу солиқлар бўйича инкассо қўйди ва ҳисобвараққа келиб тушган дастлабки пул маблағларини банк уни ижро этишга йўналтирди.

Тўлов одатда фақат чиқувчи (дебет) тўловлардан олинади. Агар пул ҳисоб- китоб рақамига келиб тушса, бунинг учун банк комиссияси тўланмайди. Улар солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни (шу жумладан божхона тўловлари ва давлат божи тўлаганда кичик бизнес субъектларидан комиссия ундирилмайди (ЎЗР Президентининг 07.04.2014 йилдаги ПФ-4609-сон Фармони 7-бандида кўрсатилган).

Йирик корхоналар уни ўзларининг ҳисоб-китоб рақамларидан амалга оширилган ҳар қандай тўлов учун тўлайдилар.

Корхона учун банк комиссияси давр ҳаражати ҳисобланади ва қўйидаги бухгалтерия проводкаси билан акс эттирилади:

– Д-т 9430-«Бошқа операцион ҳаражатлар»

– К-т 5110-«Ҳисоб-китоб счёти».

Корхонанинг ҳисоб-китоб счётидаги Ўзбекистон Республикаси миллий валюта пул маблағларининг миқдори ва ҳаракатини ҳисобга олиш учун 5110-

«Ҳисоб-китоб счёти» актив пул ҳисобварағидан фойдаланилади.

Корхонанинг операцион цикли бу активларни қайта ишлаш учун сотиб олинган пайтдан бошлаб пул маблағлари ёки уларнинг эквивалентлари учун тасарруфигача бўлган даврдир. Агар корхонанинг нормал ишлаш циклини аниқ аниқлаш мумкин бўлмаса, у ўн икки ой давомийлиги билан қабул қилинади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 13 апрелдаги “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги (янги таҳрири) ЎРҚ-404-сонли қонуни.

2. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 1 ноябрдаги “Тўловлар ва тўлов тизимлари тўғрисида”ги ЎРҚ-578-сон Қонуни, (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 02.11.2019 й., 03/19/578/3986-сон; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03/21/683/0375-сон; 12.10.2021 й., 03/21/721/0952-сон; 21.04.2022 й., 03/22/765/0332-сон)

3. Ўзбекистон Республикасида нақд пулсиз ҳисоб-китоблар тўғрисидаги низом (АВ томонидан 13.04.2020 йилда 3229-сон билан рўйхатдан ўтказилган).

4. Ўзбекистон Республикаси банкларида очиладиган банк ҳисобварақлари тўғрисидаги йўриқномага (АВ томонидан 27.04.2009 йилда 1948-сон билан рўйхатдан ўтказилган)

5. “Тижорат банкларида касса ишини ташкил этиш, нақд пул ва бошқа қимматликларни инкассация қилишга доир йўриқнома” (рўйхат рақами: 3028- сон, 2018 йил 29 июнь)

6. 21-сонли БҲМС “Хўжалик юритувчи субъектларнинг молия-хўжалик фаолияти бухгалтерия ҳисоби счётлари режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома”. (Бюллетень нормативных актов министерств, государственных комитетов и ведомств Республики Узбекистан, 2002 г., № 20; 2003 г., № 21-22; 2009 г., № 22, ст. 261; Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2017 г., № 22, ст. 435; Национальная база данных законодательства, 13.11.2017 г., № 10/17/1181-4/0239)